

Su ve temizlik

MESUT GÖK

SU VE TEMİZLİK KÜLTÜRÜNÜN DİP TÂRİHİ

Suyun yaşamın temel öğelerinden biri olması, temizleyici/arındırıcı bir madde olarak kullanılmasının, insanın varoluşu kadar eskiye gittiğini düşünmemizi mümkün kılar. Çağdaş antropolojik veriler, farklı topluluklarda, elde edilebilirlik, koku, renk, antiseptik özellikler ya da yalnızca topluluğun kültüründe zamanla simgesel bir yere sâhip olması gibi nedenlerden dolayı, çok değişik sıvıların da temizleyici/arındırıcı olarak kullanılmış olduğunu gösterir. Buna karşın, suyun bu işlevleri yerine getiren temel madde olarak görülmesi, son derece yaygın bir düşüncedir.

Anadolu'da, komşu Yakındoğu ve Avrupa'da, târihin en erken devirleri için, suyun temizlenme/arınma öğesi olarak kullanılmış olduğu savının doğrudan kanıtlarının bulunması, arkeolojinin, antropolojinin ya da târih biliminin sınırlarının ötesinde bir

sorundur. Çünkü arkeoloji, antropoloji ya da târih, ancak bâzı sorulara “geriye kalanlar” kadar yanıt verebilir; oysa bahse konu olan su ile ilgili eylemlerden târih öncesi dönemden geriye kalanlar sayıca son derece az, üstelik dolaylı ve muğlak arkeolojik kanıtlar hâlinindedir.

Anadolu'nun zengin arkeolojik mîrâsı, bu konuda da bâzı veriler sunar. Burdur-Höyücek'te, kutsal işlevleri olduğu düşünülen bir yapının içinde ortaya çıkarılan ve “küvet” olarak yorumlanan bir taşınmaz ev eşyâsı, bizlere günümüzden yaklaşık 8 bin yıl öncesinde yaşayan insanların, ayrıntılarını bilemediğimiz bir şekilde, suyun içinde yıkanılmak sûretiyle gerçekleştirilen kutsal törenleri gerçekleştirebileceklerini gösteriyor.¹ Aksaray-Acemhöyük'te bulunan “banyo kabı” da yaklaşık 4 bin yıl öncesinin su ile temizlenme/arınma eyleminin bir diğer kanıtıdır.²

Söz konusu istisnâî kanıtlara kar-

T. Allom, Türk hamamı. Wellcome Koleksiyonu.

şın, aslında insanlık târihinin çok uzun dönemleri için suyun -bedensel ve ruhsal- temizlenme/arınma işlevinin ayrıntılarından yoksunuz. İnsanlar, uzun binyıllar boyunca yapıldığından emin olduğumuz su ile temizlenme/arınma işlemini, bedensel bir ihtiyâcın sonucunda sıklıkla yapılan bir eylem -günümüzdeki yıkanmaya karşılık gelecek biçimde- olarak mı, yoksa kutsal/mistik/spritüel düşüncenin törensel bir uygulaması olarak belirli dönemlerde mi yerine getirmektedirler? Bu soruların kesin yanıtları, târihin derinliklerinde kaybolup gitmiştir. Ancak yazılı kayıtların varlığı, geçmişin ete kemiğe bürünmesi anlamını taşır. Her ne kadar daha sonraki dönemlere âit olsalar da yazılı kayıtların yorumlanması, insanların hijyen anlamında bedensel temizlik uygulamalarından daha çok, dînî törensel uygulamalara yöneldiklerini göstermiştir. Anadolu'da sayısız eser bırakan Hititlerden günümüze ulaşan bir metnin yorumlanmasından, su ile yapılan temizlenme için, "Teknikler, temizlenmeye yönelik geliştirilmiş olsa bile, günümüz ölçütlerine uyacak türden, belirli 'kirlenme' nedenleri yoktur. Geniş anlamda düzenin bozul-

ması da bir kirlenme nedenidir." açıklaması yapılmıştır.³ Buna göre, aslında suyun görünür pislikleri temizlemesinin ötesinde, kötülüklerden arındırma, onları uzaklaştırma gücünün kullanılıyor olduğu anlaşılıyor.

Bu erken devirlerde yalnızca insanın değil, baskın kültür yapıları olarak günümüzdeki Irak ve Suriye topraklarında etkileri görülen eski Assur ve Babil uygarlıklarında olduğu gibi, toprağın bile su ile temizlenmesi/arındırılması da konumuz açısından oldukça anlamlı bir uygulamadır.⁴

Romalılarda, yıkanma ve hamam kültürü, önemli bir yer tutuyordu. Üstelik çok şey aldıkları, benzer emperyalist fikirlerle hareket etmiş olan Hellenistik Yunan şehirlerinde, göz alıcı mîmârî ve sanatsal zenginliğe karşın, herkese açık, yerleşmiş bir temizlik anlayışı yoktu; yâni bu, tam olarak bir Roma buluşuydu.

Suyun hamamlardaki belirli koşullarda, temizlik yanında rahatlatıcı etkisinin verdiği olumlu duygu, insanları cezbediyordu ve ayrıca yıkanmanın Eskiçağ tıp biliminde sağlığa iyi geldiğinin genel kabûlü ile birleşince hamamlar, Anadolu toprakları dâhil, bütün Roma topraklarında büyük bir

hızla yaygınlaştı.⁵ Ünlü hamamları dışında temizlik ve hijyen konusunda aslında hiç de özenli olmayan Romalılar,⁶ sabunu da bulmuşlardı. Ancak rastlantısal bir şekilde bulunduğu anlatılan sabun, pis kokusu nedeniyle önceleri hemen hemen sâdece çamaşır yıkamada kullanılmış, hamamlarda ve kişisel banyolarda kullanılmaya başlanması çok yavaş gerçekleşmiştir.⁷

Roma toplumunun önemli bir parçası olan hamamların ve sabunun kullanımı, emperyalist bir devletin idârecileri ve askerleri vâsıtasıyla yayılan "küresel" bir temizlik anlayışının ilk örneği olarak zaman içinde insanlık târihinde çok önemli bir yere sâhip olacaksa da, Erken Hıristiyanlık dönemlerinin başlarındaki yanlış düşünceler ile birlikte, özellikle Avrupa'da yavaş yavaş kaybolmuş,⁸ Hıristiyan vaftizinin dışında, Ortaçağ'ın sonlarına kadar suyun temizleyici özelliğinin kullanılması pek düşünülmemiştir.

İSLÂM TOPLUMLARINDA SU VE TEMİZLİK KÜLTÜRÜ

Hıristiyan Ortaçağ'ının karanlık dönemlerinde, Arap yarımadasında, Doğu Roma'nın (Bizans) hemen yanı başında doğan İslâm dîninde, birçok ibâdetin ön

koşulu olarak ve ibâdetlerden ayrı düşü-
nülemeyecek şekilde, günlük yaşamda
temizlik, özellikle su ile temizlik, temel
bir öneme sâhipti. İlk zamanlarından
îtibâren Müslüman toplumlarda, suyun
temizlik ve şifâ kaynağı olarak kullanı-
mıyla, medeniyet târihinin en yüksek
noktasına çıkacak yeni bir su kültürü
oluştı.

Genellikle yeni şehirler kurmak
yerine, fethettikleri eski şehirle-
re yerleşip bunları birer İslâm şehri
hâline getiren Müslüman fâtilhler için,
Doğu Roma (Bizans) şehirlerindeki
hamamlar, İslâm dîninin emrettiği
bedensel temizlikte kullanılmak için
ilham kaynağı oldu. ⁹ Ancak İslâm'ın bir
Müslüman için emrettiği temizlik, çok
tanrıci Romalıların temizlik anlayı-
şından çok farklı, derin ve kapsamlı
idi. Bedensel ve ruhsal temizliğin
birbirinden ayrılmaz olgular olduğu
kabulleniliyor, böylece suyun temizlik
maddesi olmasının ötesinde, mânevî
arındırıcı ve şifâ dağıtıcı özelliği de
giderek belirginleşiyordu.

“Kur’ân-ı Kerim’de temizlik
karşılığında en sık kullanılan kav-
ram tahârettir. Bu kavram, içinde yer
aldığı ondokuz âyetin üçünde hadesten
tahâreti, sekizinde günahlardan, ahlâkî
ve mânevî kirlerden temizlenmeyi
ifâde eder; diğerlerinde ise hem maddî
hem mânevî temizlik anlamı vardır.
Nitekim Râgıb el-İsfahânî tahâretin
beden ve ruh (nefis) temizliği diye ikiye
ayrıldığını, âyetlerin genelinden her iki
anlamın çıkarılabildiğini belirtir.”¹⁰

Kur’ân-ı Kerim’de kirlerden te-
mizlenmek için, yâni abdest ve gusül
için gereken “aslî” temizlik aracının
su olduğunun belirtilmesi özellikle
önemlidir. Suyun böylesi bir önemi
hâiz olması, İslâmî literatürde konu
üzerine çok geniş çalışmalar yapılma-
sına neden olmuş,¹¹ daha önceki hiçbir
medeniyetin yapmadığı şekilde, suların
tasnîfi yapılmış, suyun kullanımı ve
korunması için kurallar konmuştur.
Hz. Peygamber de (sav) hadislerinde
doğal niteliğini kaybetmeyen, kirlen-
memiş suyun “temiz ve temizleyicilik”
özelliğini koruduğunu belirtmiştir.
Buna göre, yalnızca, “Mutlak olma ni-
teliğini kaybedecek ölçüde rengi, koku-
su ve tadı bozulmamış, içine pis madde

karışmamış ve kullanılması mekruh
veya şüpheli hâle gelmemiş sular temiz
ve temizleyici sayılır.”¹²

Konumuz açısından en önemli şey,
“mutlak su” olarak ifâde edilen ve
yukarıda tanımı yapılan suyun, insanın
temizlenmesi için yeterli olmasıdır.
Öyle ki hacda veya umrede ihrâma
girenler için, beden ve bedeni saran
giysinin su ile yapılan temizliğinin
hâricinde, kalıcı özelliği olan güzel
kokuların sürülmesinin dahi câiz ol-
madığı kabul edilmiştir.¹³ Suya -mutlak
su- böylesi bir önem ve değer atfe-
dilmesinin sonucu olarak olsa gerek,
yıkama, giysiler veya diğer eşyalar
için kullanılan temizlik maddeleri, ye-
rel ürünler olarak kullanılmaya devam
edilmiş, Anadolu ve Yakındoğu’nun
ticâret ağı içinde, uzun zamanlar
boyunca çok fazla aranılır ürünler
olmamışlardır.

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE TEMİZLİK KÜLTÜRÜ: GELENEK VE DEĞİŞİM

Kitleler hâlinde Müslüman olan
Türkler, en başından itibaren temizlik
konusuna ayrı bir önem atfetmiş-
ler, yüksek İslâmî temizlik anlayışını
yeni bir boyuta taşımışlardır. İstanbul

Diş macunu.

üzerine yazdığı eserlerle tanınan M. H. Bayrı'ya göre, "Esâsen 'Ennezâfete minel îmân=temizlik îmandan gelir.' sözünü bilmeyen ve lüzümü hâlinde kullanmayan Türk yoktur."¹⁴ Orta Asya'dan gelen Türk boylarının yıkanma yapıları ile ilgili bilgimiz olmasa da, bu bilgi eksikliğinin yapıların zamanla yitip gitmiş olmasından kaynaklandığı açıktır. Alâeddin Keykûbâd'ın "ham-mâm-ı seferî" denilen kişisel bir çadır hamamıyla sefere çıktığı bilinmektedir. Zamanla gelişen hamam mîmârîsinin, antik hamam geleneğinden etkilendiği noktalar olsa bile, mîmârî olarak Orta Asya'da görülen dört eyvan şemasını izlemiş olması,¹⁵ Türk be-densel temizlik geleneğinin, İslâm'ın kabûlünden önce de var olduğunun bir kanıtı olsa gerektir.

Dünyânın en büyük devletlerinden birini kuran Osmanlılar, her alanda olduğu gibi, temizlikte de çağının çok ötesinde bir anlayışı ortaya koymuşlardır. Başta pâyitaht İstanbul olmak üzere,¹⁶ devletin bütün toprakları üzerinde sayısız su tesîsi inşâ edilmiştir. Bu durum, büyük şehirlerden başlayarak temizlik kültürünün yeniden biçimlenişine neden olmuştur. Özellikle kişisel temizlik ve hamam kültürü, Batılı seyyahların hayranlıkla dile getirmekten kendilerini alamadıkları bir seviyede idi. Söz konusu dönemlerde (XVI.-XVII.yüzyıllar) bütün dün-

yayı kolonize etmeye çalışan Batılılar arasında, Müslüman toplumunda asla düşünülemez olan, tuvaletsiz ev ve insan tuvalet atıklarının pencereden dışarıya atılması gibi iğrenç uygulamalar, Romalılardan geriye kalan bir gelenek olarak yaşamaya devam ediyordu.¹⁷ Avrupa'nın, Elhamra'nın hamamları ile yıkanma kültürünü yeniden keşfetmesi gerekmiş,¹⁸ Osmanlı toplumunda insanlar her vakit su ile temizlenirken, Batılı insanlar yalnız kokudan kurtulmayı düşünmüş, parfüm saplantısına kapılmış ve onu elde edemeyenler için kolonya geliştirilmiştir.

Osmanlıların bütün Akdeniz'e egemen olmaları, yeni temizlik alışkanlıkları ile birleşince, o zamana dek yerel olarak tüketilen bâzı mallar uzak mesâfelere ticâreti yapılan mallar hâline gelmiş, özellikle elbiselerin yıkanması için, sabun gibi temizlik maddelerine rağbet artmıştır.¹⁹ Sabunun gittikçe artan şekilde kişisel temizlikte de kullanılmaya başlanması, özellikle büyük şehirlerde bir talep patlaması ortaya çıkaracaktır. Örneğin, 1766 yılında İstanbul'da sabun karaborsaya düşmüş ve bu durum kadıya şikâyet edilmiştir.²⁰

XIX. yüzyılda, başta İstanbul olmak üzere, Avrupa ile ticâretin geliştiği şehirlerde, Batı tarzı yaşam öngörülemez bir hızla topluma yayılırken geleneksel su ve temizlik kültürü de doğal olarak değişime uğramıştır. Öncelikle, o dönemde denildiği üzere, "Alafranga" şeylerin yuvası olan apartman dâirelerinde, su da ortak kullanımdan çıkıp kişiselleşmiştir. Gelinek nokta da, su ile temizliğin yerini, Batı îcâdı temizlik maddelerinin kullanımıyla, gittikçe daha önemli bir kavram hâline gelecek olan "hijyenik" ve konforlu bir temizlik kültürünün alması gibi, kırıcı bir değişim durumundan söz etmek mümkündür. Geç Osmanlı döneminin ticâret hayatının en kârlı ürünleri arasında değişik sabunlar, tuvalet ürünleri

Yıkanmak, temizlenmek demek değildir ve küresel temizlik kültürü, bu ikisi arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır.

ve parfümler yer alıyordu.

Osmanlı'nın yeni alafanga elitinin yarattığı pazar, Edhem Eldem'in "Doğu'nun Doğululara satılması" olarak ifâde ettiği, tuhaf bir durumu ortaya çıkarmıştır.²¹ Doğu'ya satılması için, Doğu'nun imgeleriyle süslenmiş temizlik maddeleri pazara sunulmaktaydı: Jewsbury and Brown'un "Oriental" (Doğu) isimli diş mâcunu ve hatta Türk hamamı ile hiçbir alâkası bulunmayan, basit, küçücük bir kabinden ibâret olan "Century Türk Hamamları" gibi.²²

Temizlik ile alâkalı istekler o denli belirleyici oldu ki "alaturka" ve "alafanga" terimleri²³ artık birincil olarak tuvaletleri ifâde eder hâle geldi ve ilk olarak 1913 yılında, Cemil Topuzlu'nun şehremîniliği zamânında imzâlanan mukâvelenâmede resmîyete dökülen, günümüzde dahi bitmeyen bir ikiliği başlattı.²⁴

Cumhûriyet dönemi, elbette Osmanlı temizlik kültürü ve alışkanlıklarıyla karşılanmıştı ama, değişimin hızı artarak devam etti. Batılı hayat tarzı ve temizlik kültürü, memurlar ve zenginler vâsıtasıyla biraz daha yayıldı. Bütün çabaların imkânsızlık ve sistemsizlik içinde akâmete uğradığı dönemlerden sonra,²⁵ daha hijyenik bir toplum olduğu muhakkaktı; yine de her şeyin unutulduğu söylenemez. Cumhûriyet'in ilk önemli mîmarlarından Behçet Ünsal, bir incelemesinde: "Banyo odası değil, hakikaten bir salon, beynovar öyle yarım vücut banyosu almak için değil, istediğiniz gibi su içinde uzanabilirsiniz. Fakat, belki banyoya girip de hasta gibi tedâvi için yatmayı sevmezseniz ne de olsa kurnada yıkanmak daha temiz." diyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son

dönemlerini ve Cumhûriyet'in ilk dönemlerini yaşamış şehir üstâdı M. Halit Bayrı ise henüz yüzyılın yarısı gelmeden yazmış olduğu bir eserinde şöyle demektedir: "Şehirde gittikçe çoğalan yeni apartmanların hepsinde hamam ve banyo yerleri bulunduğunu unutmamak gerekir. Ancak, eski şehirlilere nispet edilecek olursa bugün İstanbul halkının yıkanmakta ve temizlenmekte az çok ihmâlâ düştüğü farz edilebilir."²⁶

Bayrı'nın burada "yıkanmak" ve "temizlenmek" arasında yaptığı ayırım, yazımızın ana izleğini bize sunar: "Yıkanmak", "temizlenmek" demek değildir ve küresel temizlik kültürü bu ikisi arasındaki farkı ortadan kaldırmaktadır.

Her şeye rağmen yeni temizlik kültürünün kolayca oluştuğu söylenemez. Nüfusunun büyük kısmının kırsal kesimde yaşamasından ötürü bilinirliği sınırlı kalmış ülkemizde, ancak XX. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde yerleşmiştir. Söz konusu dönem (XX. yüzyılın ikinci yarısı), Türk toplumu için, Batı ile ilişkilerin yeni bir boyut kazandığı, şehirlerin hızla büyüdüğü, ekonomik olarak refah toplumuna doğru ileri adımların atıldığı dönemlere karşılık gelmektedir. Sonuç olarak günümüzde temizlik kültürü, artık insanımızın su ile kurduğu özel ilişkinin ifâdesi değil, pazar ekonomisinin, yâni tüketim kültürünün önemli bir parçasıdır. Gittikçe "özeleşen" ürünler, aynı üreticinin farklı ürünleri ile tüketiciye hitap etmesini mümkün kılarken, tabiatın uzaklaştığı ölçüde kırsal kaynaklı tabii ürünlerin yarışıtırılması sıradan bir durum hâline gelmiş, su ile temizlik, bütün bu ürün fırtınası içinde artık ne yazık ki dîmî bir mecbûriyetin ifâdesi olmuştur.

¹ Duru, R., "Höyük Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (1932-1999), Ankara, 2000, s. 65.

² Özgüç, N., "Acmhöyük Kazıları- Excavations at Acmhöyük", *Anadolu (Anatolia)*, sayı: X (1966'dan ayrıntı), TTK, Ankara, 1968, s. 5.

³ Kilinger, J., "Anıma Ritüelleri ve Kötülükleri Defetme Büyüleri", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu*, Bonn, 2002, s. 458.

⁴ Gaster, T., *Thespis- Eski Yakındoğu'da Mit ve Drama*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 76.

⁵ Yegül, F., *Roma Dünyasında Yıkanma*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 27.

⁶ Erdemir, H. P., "Hellen ve Roma Toplumlarında Tuvalet ve Temizlik", *Acta Turcica*, 2010, yıl: II, sayı: 2, s. 107 vd., e-dergi: <http://actaturcica.com> adresinden 11.11.2017 tarihinde ulaşılmıştır.

⁷ Sevimli, Ş., *Anadolu Uygurklarında Temizlik Kavramı ve Uygulamalarının Evrimi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana, 2005, s. 57.

⁸ Köylü, Z. S., "Kamusal Tuvaletlerde Kullanıcı Deneyimini Anlamak: Bir Araştırma Yöntemi Olarak Kültür Sondaları", *Tasarım-Kuram*, sayı: 15, 2015, s. 77.

⁹ Eyce, S., "Hamam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, 1997, s. 405.

¹⁰ Çağrı, M., "Temizlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, 2012, s. 427.

¹¹ Günay, H. M., "Su", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 37, 2009, s. 432-433.

¹² Günay, H. M., *agm*, s. 434.

¹³ Ögüt, S., "İhram", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 21, 2000, s. 541.

¹⁴ Bayrı, M. H., *İstanbul*, Hayat Yayınları, İstanbul, târihsiz, s. 134.

¹⁵ Eyice, S., *agm*, s. 412.

¹⁶ İstanbul'daki su yapıları üzerine toplu bir bakış ve kaynakça için bkz. Gök, M., "Osmanlı Dönemi Su Mimarisi: Yaşamsal Gereklik ve İmgenin Uyuşumu", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü* (ed. Gök, M.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-ADELL, İstanbul, 2010, s. 35-69.

¹⁷ Erdemir, H. P., *agm*, s. 107.

¹⁸ Bercher ve Tamm, *Rialto Banyo Binası - Basel*, ARKİTEKT, 1936-1, s. 20.

¹⁹ *Evlilyâ Çelebi Seyahatnâmesi- I. Kitap*, haz. Dankoff, R.-Kahraman, S. A.- Dağlı, Y., YKY, İstanbul, 2006, s. 299.

²⁰ Demirkol, A. S.- Gök, M., "Suyun Binbir İmgesi: Eski İstanbul Yaşantısında Su", *Âb-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü* (ed. Gök, M.), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-ADELL, İstanbul, 2010, s. 80.

²¹ Eldem, E., *Doğuyu Tüketmek*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 26.

²² Eldem, E., *age*, s. 26 ve 88.

²³ "Avrupa üslubunda mânâsındaki "alafanga" tâbiri, Avrupa'nın "Türk usulü" mânâsında XVII. yüzyılda kullandığı "alaturka" karşılığında kullanılmaya başlanır. Alaturka zamanla "Şarklılık", alafanga da sathî, şekli "Batılılık" mânâsını kazanır." Bkz. Enginün, I., *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, MEB, İstanbul, 1995, s. 15.

²⁴ Mukâvelenâmede, belediye tarafından İstanbul'daki belli yerlere "alaturka", belli yerlere "alafanga" tuvaletlerin yapılacağı öngörülmüyordu. I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle düşünce hayâta geçirilemedi. Bkz. Topuzlu, C., *80 Yıllık Hâtıralarım*, İstanbul, 1951, s. 128; ayrıca bkz. Köylü, Z. S., *agm*, s. 79-80.

²⁵ Cemil Topuzlu'nun hâtıraları bu konuda son derece önemlidir. Özellikle bkz. Topuzlu, C., *age*, s. 106 vd.

²⁶ Bayrı, M. H., *age*, s. 138.

**DUR SUN YILDIZ
ÖZDEMİR ÖZBAY**

Osmanlı'dan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku

Truva Yayınları, 2012.

Bu değerli eserde; târihe yön vermiş bir cihan imparatorluğunun ve bundan sonra kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin, yani 700 yıllık bir dönemin, su hukûku ve su politikaları anlatılmaktadır.

"Osmanlı'nın su hukûku nasıl işledi?", "Osmanlı'nın su kültürü nasıl gelişti?", "Cumhuriyet sonrası su yönetimi hangi dönemlerden geçti?" gibi önemli ve dikkat çekici sorulara cevaplar aranmaktadır.

Eski Hamam Eski Tas

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2009.

Antik Roma çağından günümüze hamam

SU LİTERATÜRÜ

kültürünü konu alan ve TOFAŞ Bursa Anadolu Arabaları Müzesi bünyesinde restore edilen Umurbey Hamamı'nda kurulan "Eski Hamam Eski Tas" sergisine eşlik eden katalog kitaptır.

Kitabın bütününe bakıldığında, büyük bir târihî mirâsı derleme, toplama ve koruma kaygısı çok daha iyi anlaşılacaktır. İçeriğinde ise uzman isimlerden makâlelerin yanı sıra hamam kültürünü yansıtan etkileyici eserlerin fotoğrafları yer almaktadır.

AHMET KAL'A AHMET TABAKOĞLU İstanbul Su Külliyyâtı

Vakıf Su Defterleri
İSKİ, 2002/2003.

Osmanlılar İstanbul'da, suyun tedârîki ve dağıtımını hususunda çalışmalar başlatmış, şehrin her yerine vâkıf olarak yüzlerce çeşme ve sebîl yaptırmışlardır. Dışarıdan getirilen suların çeşme ve sebiller vâsıtasıyla ihtiyaç sâhiplerine ulaştırılması, İstanbul'da kendine has bir su medeniyetini meydana getirmiştir. İstanbul'daki suyun hikâyesi ile ilgili tüm konular bu eserde yer almaktadır.

İLHAMÎ YURDAĞUL

Aziz Şehre Leziz Su

Dersaadet Su Şirketi (1873-1933)
Kitabevi, 2010.

Kitabın konusunu; İstanbul'da târihî yarımada ile Galata ve Beyoğlu tarafının su ihtiyâcının karşılanması amacıyla kurulmuş Dersaadet Su Şirketi'nin, İstanbul'un Rumeli yakasına su getirme ve dağıtma hikâyesi teşkil etmektedir.

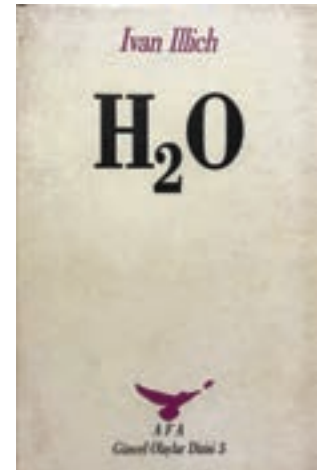
BURÇAK EVREN

İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları

İnkılâp Kitabevi, 2000.

Deniz bir bakıma Osmanlı'nın
D i ç i n d e , a m a o d e n l i d e

uzağındaydı. Yine de denizlerde savaşmaktan, saraylar ve yalılar kurup onu seyretmekten, üzerinde kayıklarıyla dolaşmaktan fırsat bulup içine girip onunla bütünleşmeyi çok ama çok sonraları fark etti. Osmanlı'nın çarşı hamamlarından deniz hamamlarına geçişi de uzun zaman aldı. Bu titiz ve derin araştırmanın yapıldığı eserde, bu konular kapsamlı bir şekilde anlatılmaktadır.

IVAN ILLICH

H₂O

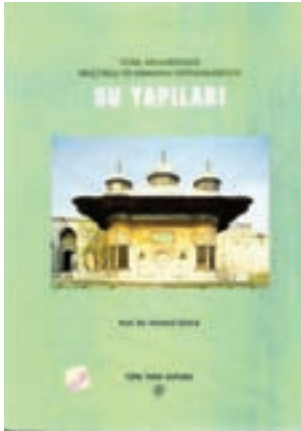
AFA Yayınları, 1991, çev. Lizi Behmoaras.

Zengin târihi, mitolojik ve dilbilimsel malzemeden yola çıkarak kentsel alanda dolaşan sularla ilgili algımızın nasıl değiştiğini irdeleyen Ivan Illich, suyun bir zamanlar arılığı yansıtırken, modern kentlerde ancak arındırıldığı ölçüde fayda sağlayan bir madde hâline geldiğini belirliyor. Illich Türkçe çeviriye yazdığı önsözde şöyle diyor: "Belki bu kitap bir vesile olur da okurlardan biri, hepimiz adına, H₂O'ya indirgenen Osmanlı sularını anlatır."

DİLAVER DEMİRAG
ADNAN ERTEN / MUSTAFA ŞEN
Suyula Gelen Kültür
İSKİ, 2006.

İSKİ Yayınları arasından çıkan Suyula Gelen Kültür kitabı; Su ve Medeniyet, Su ve Mitoloji, Su ve İnançlar, Kültürümüzde Su, Su ve Sanat ve Modernleşme ve Su başlıkları altında birbirinden değerli bilgiler içermektedir.

YILMAZ ÖNGE
Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları
Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Titizlikle hazırlanmış olan bu kaynakta; Selçuklulardan başlayıp XIX. yüzyıla kadar uzanan Anadolu su mimârisinin incelenmesi, Anadolu'da yer alan çeşme, sebil, şadırvan gibi yapılarının isimlerinin mânâları, târihleri gibi konular, resimler ve levhalardan yararlanılarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

FİKRET YEGÜL
Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma
Homer Yayınları, 2006.

Baths and Bathing in Classical Antiquity adıyla 1994 yılında ABD'de MIT tarafından yayımlanmasının ardından mimarlık târihi alanında ödül almıştır. Eserin Türkçe baskısı da yazarı Fikret Yegül tarafından güncellenmiştir. Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma hamam mimârisini incelemek, kültürel ve sosyal bir olgu olarak yıkanma geleneğini irdelemek üzere yazılmış bir eserdir.

KÂZIM ÇEÇEN
İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları
İSKİ, 2000.

Su tesisleri yapıp vakfetmek "Her şeye su ile hayat verdik." âyet-i kerimesi dolayısı ile en büyük bir dinî ibâdet olarak

sayılmış, Osmanlı topluluğunda bu sebepten su tesisleri hızla gelişmiştir. İstanbul'un fethinden sonra, Roma dönemindeki su yolları tâmir edilmiş, kullanılmış ve yeni su yolları yapılmıştır. Bu eserde; bu yolların yapımı ve kullanımı haritalarla desteklenerek anlatılmıştır. Kitabın cep kısmında da katlanır haritalar bulunmaktadır.

ABDULLAH DEMİR
Su ve DSİ Tarihi
Devlet Su İşleri Vakfı, 2000.

AFFAN EGEMEN
İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri
Aritan Yayınları, 1993.

AHMET KAL'A
AHMET TABAKOĞLU
İstanbul Su Külliyyâtı-Vakıf Su Defterleri
İSKİ, 2002/2003

AHMET KAVAS
Osmanlı'da Yağmur Duası
Kitabevi, 2007.

AKİF KURUÇAY
İstanbul'un 100 Hamamı
İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2012.

ALİ POLAT
Bir Damla Su II
A4 Ofset Matbaacılık, 2011.

Anadolu Şehrinin Günlük Hayatında Su Kültürü
Ankara Büyükşehir Belediyesi ASKİ Genel Müdürlüğü, 2013.

ATILA TÜRKYILMAZ
Dünyada ve Ülkemizde Su
Türkiye Belediyeler Birliği, 2010.

Belgenin Kaynağından Hayatın Kaynağı Su
T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2008.

BURÇAK EVREN
İstanbul'un Deniz Hamamları ve Plajları
İnkılâp Kitabevi, 2000.

BURHAN OĞUZ
Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları
Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Limited Şirketi, 1998.

CENAP REFİK ORKON
Türkiye'de Su ve Ağaç Meselesi
Balıkesir Halkevi, 1938.

ÇAĞATAY KOÇAR
Türkistan Halk Edebiyatında Yağmur Çağırma Törenleri
Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

DAVUT HUT
İstanbul'un 100 Su Yapısı
İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2010.

DENİZ ÖZTOK
Su: Suyun Yeryüzündeki Serüveni
WWF Türkiye, 2006.

DER. NİNA ERGİN

Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem

Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.

**DİLAVER DEMİRAĞ
ADNAN ERTEN
MUSTAFA ŞEN**

Suyla Gelen Kültür

İSKİ, 2006.

DURŞUN YILDIZ

Orta Asya'nın Stratejik Suları

Truva Yayınları, 2012.

**DURŞUN YILDIZ
ÖZDEMİR ÖZBAY**

Osmanlı'dan Bugüne Su Politikaları ve Hukuku

Truva Yayınları, 2012.

**DURŞUN YILDIZ
ÖZDEMİR ÖZBAY**

Su ve Toprak

Ulusal Sanayici ve İşadamları
Derneği, 2010.

ED. ARIN NAMAL

Tarihte Sağlık ve Su Kültürü

İstanbul Tıp Kitabevi, 2017.

ED. MESUT GÖK

Ab-ı Hayat

Geçmişten Günümüze İstanbul'da
Su ve Su Kültürü

ADELL Armatür ve Vana
Fabrikaları A.Ş., 2010.

ED. NİL SARI

Bezemeleri ve Minyatürleri ile Osmanlı Çeşmeleri

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa
Tıp Fakültesi, 2010.

ED. NURETTİN DEMİR

Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su

Ankara Büyükşehir Belediyesi
ASKİ Genel Müdürlüğü, 2013.

ENGİN ÖZDENİZ

İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı,
1995.

ENVER TOKAY

İstanbul Şadırvanları

1951.

Eski Hamam, Eski Tas

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2009.

FİKRET YEGÜL

Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma

Homer Yayınları, 2006.

FİKRET YEGÜL

Roma Dünyasında Yıkanma

Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.

GÜL SARIDİKMEN

İstanbul'un 100 Çeşmesi ve Sebili

İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2013.

GÜLŞEN KILINÇER

Kaybolan Çeşmeler

Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.,
2007.

**HALÜK PERK
İSMAIL GÜNAY PAKSOY**

Duanın Sudaki Gizemi Şifa Tasları

Halük Perk Koleksiyonu
Zeytinburnu Belediyesi Kültür
Yayınları, 2011.

HARUN ÜRER

İzmir Hamamları

Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

**HATİCE AYNUR,
HAKAN T. KARATEKE**

III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri

İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı,
1995.

HAZ. SABRİ KOZ

Yağmur Duası Kitabı

Kitabevi, 2007.

**İBRAHİM AKIŞ
FERHAT ASLAN**

Türk Kültüründe Su

Çantay Kitabevi, 2007.

İBRAHİM HİLMİ TANIŞIK

İstanbul Çeşmeleri I

İstanbul Ciheti

Maarif Vekilliği Antikite ve
Müzeler Müdürlüğü Yayınları,
1943.

İBRAHİM HİLMİ TANIŞIK

İstanbul Çeşmeleri II

Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri

MEB Eski Eserler ve Müzeler
Umum Müdürlüğü, 1945.

İLHAMİ YURDAKUL

Aziz Şehre Leziz Su

Dersaadet Su Şirketi (1873-1933)
Kitabevi, 2010.

İRFAN UNUTMAZ

Anadolu'da Antik Dönemden Günümüze Su Mühendisliği Harikaları

2013.

İSMET ÜLKER

Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması

Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayınları, 1988.

KÂZIM ÇEÇEN

Halkah Suları

İSKİ, 1991.

KÂZIM ÇEÇEN

Üsküdar Suları

İSKİ, 1991.

**KÂZIM ÇEÇEN
CELAL KOLAY**

Topkapı Sarayı'na Su Sağlayan İsale Hatları

İSKİ, 1997.

KÂZIM ÇEÇEN

II. Bayezid Suyolu Haritaları

İSKİ, 1997.

KÂZIM ÇEÇEN

İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları

İSKİ, 2000.

KÄZİM ÇEÇEN
Mimar Sinan ve
Kırkçeşme Tesisleri
İSKİ, 1988.

KÄZİM ÇEÇEN
Osmanlı
İmparatorluğu'nun
Doruğu 16.Yüzyıl
Teknolojisi
İSKİ, 1999.

KÄZİM ÇEÇEN
Roma Su Yollarının
En Uzununu
TSKB, 1996.

M. ZEKİ KARAGÜLLE
MAHMUT B. DOĞAN
Kaplıca Tıbbı ve
Türkiye Kaplıca
Rehberi
Nobel Tıp Kitapevleri, 2002.

M. ZEKİ ORAL
Hazret-i Mevlana
Dergahındaki
Şaheserlerden
Nisantası
Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.

M. SABRİ DOĞAN
Konya Su Tarihi
KOSKİ Genel Müdürlüğü, 2003.

M.ŞİNASİ ACAR
Bentler ve
Sinan'ın Su Yolu
Biryıl Kültür Sanat Ltd., 2010.

MEBRURE DEĞER
İstanbul'un
Şifalı Suları
İstanbul 2010 Avrupa Kültür
Başkenti Ajansı Yayınları, 2010.

MEHMET KARPUZCU
Su Temini ve
Çevre Sağlığı
Boğaziçi Üniversitesi Matbaası,
1985.

MUSTAFA BEKTAŞOĞLU
Anadolu Şehrinin
Su Yapıları
Ankara Büyükşehir Belediyesi
ASKİ Genel Müdürlüğü, 2013.

NECDET ERTUĞ
İstanbul Tarihi
Çeşmeler Külliyesi
3 Cilt, İSKİ, 2006.

NERİMAN MERİÇ KÖYLÜOĞLU
Edirne'de
Osmanlı'dan
Günümüze Su
Yapıları
TKD Edirne Şubesi, 2001.

NİL SARI
JALE YAVUZ
GAYE ÖZEN
Minyatür ve
Bezeme Sanatıyla
Türk Hamamı
Nobel Tıp Kitabevleri, 2014.

NURAN K. PİLEHVARİAN
NUR URFALIOĞLU
LÜTFİ YAZICIOĞLU
Osmanlı
Başkenti
İstanbul'daki
Çeşmeler
Yapı Endüstri Merkezi Yayınları,
1999.

OSMAN CEVDET
Su ile Tedavi
Becit Matbaa, 1934.

Osmanlı'dan
Bugüne Musluklar
Elginkan Vakfı, 2000.

ÖMER FARUK ŞERİFOĞLU
Su Güzeli İstanbul
Sebilleri
İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı
Yayınları, 1995.

RAMAZAN ADIBELLİ
Türk Kültüründe
Su Kültü ve Çeşme
Fenomenolojisi
Laçın Yayınları, 2012.

SAADİ NÂZİM NİRVEN
İstanbul'da Fatih
II. Sultan Mehmed
Devri Türk Su
Medeniyeti
Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., 1953.

SAİD ÖZTÜRK
İstanbul'un Tarihi
Su Yolları
İSKİ, 2006.

SALİH ŞAHİN
İstanbul Su Yolları
ve Su Yapılarının
Tarihçesi
İSKİ, 2006.

SELMİN KANGAL
ADELL Koleksiyonu'ndan Seçme
Eserlerle
İstanbul Suları
ve Su Kültürü
Korpus Kültür Sanat Yayıncılık Ltd.
Şti., 2009.

SÜHA YILDIZ
İstanbul'da
Suyun Serüveni
İSKİ, 2003.

Tarih Boyunca
İstanbul Suları
ve İstanbul
Su ve Kanalizasyon
Sorunu
İSKİ, 1983.

Tarihi Su Yapıları
Konya, Karaman, Niğde, Aksaray
DSİ, 2009.

VEFİK ALTUĞ
Tarihi Su Tesisleri
Bendler-Kemerler
Yeni Kitap Basımevi, 1946.

YELDA BALER
Anadolu'da
Suyun İzinde
TSKB, 2012.

YILMAZ ÖNGE
Türk Mimarisinde
Selçuklu ve Osmanlı
Dönemlerinde Su
Yapıları
Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

"II. Bayezid Türk
Hamam Kültürü
Müzesi"
Sergi Kataloğu, İstanbul
Üniversitesi, 2015.

REŞAD EKREM KOÇU
İstanbul
Ansiklopedisi
11 cilt, İstanbul, 1958-1971.